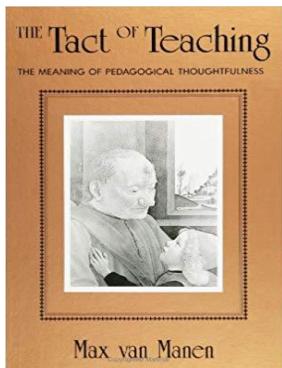

درایت تدریس؛ معنای خردمندی تربیتی^۱ (The Tact of Teaching; The Meaning of Pedagogical Thoughtfulness) دکتر رمضان برخورداری^۲

مقدمه

کانت در تقریرات تعلیم و تربیت که شاگردش رینک^۳ گردآوری کرد، گفته بود که تعلیم و تربیت و سیاست از جمله دشوارترین ابداعات بشری است (کانت، ۲۰۱۸/۱۸۰۳، ص. ۱۲). شاید دشواری فلسفه‌ورزی آنچنان بدیهی بود که وی آنجا نیازی ندیده بود از اهمیت و دشواری آن یاد کند. در زمانه ما برخی در قامت دانشگاهی و برخی دیگر در قامت غیردانشگاهی مدعی‌اند با برگزاری چند کارگاه و گردنش می-

توان فیلسوف و مربی تولید کرد. چنین فروکاستن و ساده‌اندیشی‌ای محصول غلبه اصالت تکنیک^۴ به منزله روح غالب زمانه است. حاصل چنین نگرش و عملی چیزی است که پیش‌تر، فیلسوف معاصر هانا آرنت^۵ از آن به عنوان بتن‌ال^۶ یاد می‌کند^۷ (آرنت، ۱۹۶۱). مقصود آرنت از ابتدال این است که امور مهم بشری به سبب فراوانی و روزمرگی به موضوعات پیش‌پافتاذهای

۱. این کتاب اثر مکس فن منن (Max Van Manen) در سال ۱۹۹۱ م. است.

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه خوارزمی؛ ramazanbarkhordari@gmail.com

3. Rink

4. Technicism

5. Hannah Arendt

6. Banality

۷. آرنت اگرچه بیشتر با عنوان فیلسوف سیاست شناخته می‌شود، اما فن منن او را نیز به عنوان پدیدارشناسی معرفی می‌کند که در باب پداقوژی اقتدار محور به نحو پدیدارشناختی در برخی از آثار خود تأملاتی داشته است (فن منن، ۲۰۱۴).

تبديل می‌شود که حساسیت کسی را بر نمی‌انگیرد. مثلاً فردیت در تعلیم و تربیت به سبب دستگاه ابوه‌ساز تعلیم و تربیت مدرن در معرض خطر نادیده انگاشته شدن است. از یکسان‌سازی نوع لباس‌هایی که بر تن شاگردان می‌کنند تا یکسان‌سازی مواد و فعالیت‌ها در دستگاه ابوه‌ساز تعلیم و تربیت مدرن. چنین پدیداری، فردیت^۱ و آنچه فن من در فصل سوم کتاب موربد بحث مقاله حاضر با عنوان *لحظه تربیتی*^۲ یاد می‌کند، را به محاق می‌برد. یا مورد دیگر حیرت و شگفتی به متزله گوهر فلسفه‌ورزی که گویی با دستگاه‌های تولید فیلسوف تولیدشدنی است. البته آشکار است برای روح تکنیک محور و ابوه‌ساز دوران ما فرقی نمی‌کند موضوع تولید ابوه چه موضوعی باشد؛ از غفلت از توجه به فردیت و لحظه تربیتی در تعلیم و تربیت گرفته تا خلق حیرت و شگفتی در دستگاه‌های شگفتی‌ساز و مریب‌ساز تا کشتار روزانه صدها نفر در حملات تروریستی، یا مرگ روزانه صدها نفر به علت گرسنگی و ... اگر به یاد آریم که مارلوپونتی در توصیفی که از فلسفه داشت گفته بود «فلسفه حقیقی آموختن از بازنگریستن به جهان است» (مارلوپونتی، ۱۹۷۴/۱۲۰). کتاب درایت تدریس؛ معنای خردمندی تربیتی مکس فن من دعوتی است به همه اهالی تعلیم و تربیت به بازنگریستن در امر فلسفه تعلیم و تربیت. از فلسفه و تعلیم و تربیت تعمداً مثال آوردم؛ چراکه در کتاب درایت تدریس، فن من نتلاش کرده است توجه ما را به معنای فلسفه و تعلیم و تربیت دیگرباره معطوف کند و ضمن نقد وضع موجود اشاراتی به راه‌های برون آمدن داشته باشد. همان‌گونه که وی در ابتدای فصل نخست می‌گوید: «... البته ورود ما به قرن بیست و یکم همراه با واقعیت‌ها و دیدگاه‌های جدیدی است. برخی از آن‌ها شورانگیز و برای حیات انسان مثبت خواهد بود؛ اما باید بدانیم که قلمروهای صمیمیت بشر به نحو فرایندهای زیر سلطه ایدئولوژی‌ها و فناوری‌های مصرفی، اقتصاد، دیوان‌سالاری، سیاست و شرکت‌ها قرار می‌گیرد. مفهوم تعلیم و تربیت که به عنوان فرایند رابطه کودک و بزرگ سال در ک و دریافت می‌شد، با محیط‌های مدیریت‌مدار، شرکتی

1. Individuality

2. Pedagogical Moment

و فناورانه رو به زوال است. تعلیم و تربیت در این فضا چگونه می‌تواند به فعالیتی سرشار از انسانیت و فرهنگ پردازد؟» (فن من، ۱۹۹۱، ص. ۴). تلاش وی در سرتاسر کتاب موربدبخت این است که فهمی از وضع تعلیم و تربیت در زمانه ما و دشواری‌های پرداختن به این مسئله را مورد بازاندیشی و بررسی پدیدارشناختی کند.

مختصری از شرح حال فن من^۱

فن من در هیلورسام^۲ هلند در سال ۱۹۴۲ متولد شد و در همان‌جا دوره آموزش عمومی و کارشناسی ارشدش را در زبان انگلیسی گرفت. پس از مهاجرت به کانادا در ۱۹۶۷ چند سال در مدرسه عمومی ادمونتون^۳ تدریس کرد. در ۱۹۷۱ کارشناسی ارشد تعلیم و تربیت و ۱۹۷۳ دکتری همین رشته را از دانشگاه آلبرتا^۴ گرفت و در ۱۹۷۳ شهروند کانادا شد. از طریق پژوهانه شورای پژوهشی علوم اجتماعی و انسانی کانادا^۵ به پژوهشی بلندمدت در مورد پدیدارشناختی و پدآگوژی مشغول شد. به طور کلی بر اساس آنچه در بخش زندگی نامه فن من در وبسایت وی (در حال حاضر تنها متن قابل دسترس برای کسب اطلاعات در مورد سرگذشت پژوهشی وی) آمده است، شش دوره پیوسته و مرتبط از فعالیت‌های پژوهشی در آثار وی می‌توان برشمود. هر کدام از این دوره‌ها سه سال (یعنی مجموعه ۱۸ سال) پژوهشی از طریق پژوهانه شورای یادشده برای به ثمر رسیدن مورد حمایت بوده است.

دوره نخست: ایجاد و بسط شیوه پژوهش پدیدارشناختی که کتاب پژوهش در باب تجربه زیسته: علوم انسانی برای تربیتی عمل نگر^۶ از دستاوردهای این دوره است که درواقع تلاشی است برای ایجاد پیوند میان رویکرد عمل گرایانه امریکای شمالی و رویکرد تفسیری اروپای غربی. در رویکرد نخست بر روش تأکید می‌شود، درحالی که در دومی بر رویه‌های

^۱. برگرفته از وبسایت <http://www.maxvanmanen.com/biography> در تاریخ ۲۰۱۸/۱۰/۲۲

2. Hilversum

3. Edmonton

4. Alberta

5. The Social Sciences and Humanities Research Council of Canada (SSHRC)

6. Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy

روش‌شناختی که در ضمن پژوهش نمودار می‌شود. وی قلمروی از پژوهش را در امریکای شمالی در این دوره بسط می‌دهد که پیش‌تر متداول نبود.

در دوره دوم در سال ۱۹۹۰ وی بر معنای روابط تربیتی و درایت تربیتی^۱ متمرکز شد. در این دوره بر ترجمه و نشر آثار کلاسیک تربیتی دهه ۵۰ تا ۷۰ محققانی چون لانگولد^۲، بولنو^۳، بایتندیک^۴ تمرکز کرد که حاصل آن نشر مقالات، ترجمه‌ها و ارائه‌های مختلف بود. کتاب درایت تربیتی؛ معنای خردمندی تربیتی^۵ محصول این دوره از پژوهش‌های وی است.

در دوره سوم بر مطالعات تربیتی در باب صمیمیت رابطه‌ای^۶، رازآمیزی^۷، بهرسیت‌شناختن^۸ و هویت متمرکز شد. در این دوره پدیده رازآمیز بودن دوره کودکی^۹ و تجربه بهرسیت‌شناختن را محور پژوهش خود قرار داد. مهم‌ترین حاصل این دوره پژوهشی، کتاب رازهای کودکی، صمیمیت، امر خصوصی و خویشتنگری (در مشارکت با بی. لورینگ) است که در سال‌های اخیر به زبان‌های متعددی ترجمه شده‌اند.

دوره چهارم از پژوهش‌های وی، به نگارش پدیدارشناختی مربوط می‌شود که حاصل آن نشر کتاب مهمی در سال ۲۰۰۲ با عنوان نوشتن در تاریکی: مطالعات پدیدارشناختی در پژوهش تفسیری^{۱۰} بود.

در دوره پنجم پژوهش‌های وی بر پداقوژی و نگارش آنلاین متمرکز است. حاصل پژوهش در این دوره رساله دکتری نورمن فریزن^۱ به راهنمایی فن من با عنوان اهمیت تربیتی رابطه رایانه-شاگرد^۲ است.

1. Tact

2. Langeveld

3. Bollnow

4. Buytendijk

5. The Tact of Teaching: The Meaning of Pedagogical Thoughtfulness

6. intimacy

7. secrecy

8. recognition

9. Childhood

10. Writing in the Dark: Phenomenological Studies in Interpretive Inquiry

دوره ششم پژوهش‌های وی ادامه پژوهش دوره پیش است و بر پداگوژی رابطه آنلайн متمرکز می‌شود. پرسش مهمی که در این دوره طرح می‌کند، این است که از آنجاکه هسته یاددهی-یادگیری در تمام سطوح تعلیم و تربیت، رابطه تربیتی است، رابطه از طریق صرف کلمات بر روی صفحه نمایش رایانه چگونه ایجاد می‌شود و بسط پیدا می‌کند؟

بانگاهی اجمالی به پژوهش‌های فن منن مشخص می‌شود که یک منظومه منسجم و مشخص را در طول هجده سال پیموده است که می‌توان عنوان آن را به صورت کلی پدیدارشناسی و پداگوژی نامید. پژوهش‌های وی سیری است از بحث‌های روش‌شناختی و تلاش برای درآمیختن سنت تفکر اروپای غربی و گرایش عمل‌گرایانه^۱ در امریکای شمالی و بهره‌گیری از منابع دست‌اول محققانی که در سنت پداگوژی قاره‌ای پیش‌تر آثار مهمی از خود به جا گذاشته بودند تا پرداختن به مسائل درونی تعلیم و تربیت چون رابطه تربیتی و تأملی در مورد نگارش در فضای آنلайн و نگاشتن پدیدارشناسختی که از آن بانوشتن در تاریکی تعییر می‌کند.

بخش‌های کتاب

کتاب موربدبخت شامل ۹ فصل در ۲۴۰ صفحه است. ترتیب عناوین فصل‌ها عبارت است از:

فصل یک: به سوی پداگوژی خردمندانه

فصل دوم: مفهوم پداگوژی

فصل سوم: لحظه تربیتی

فصل چهارم: سرشت پداگوژی

فصل پنجم: عمل پداگوژیکی

فصل ششم: سرشت درایت

فصل هفتم: درایت تربیتی

فصل هشتم: درایت و تدریس

1. Norm Friesen

2. The Pedagogical Significance of the Computer-Student Relation

3. Pragmatic

فصل نهم: نتیجه‌گیری

هر کدام از فصل‌های یادشده دربردارنده زیرفصل‌ها یا عناوین فرعی است که به نحوی شرح و بسط عنوان اصلی فصل است.

محتوا و درون‌مایه کتاب

درواقع کتاب دعوتی است به مخاطبان تعلیم و تربیت اعم از معلمان، مریبیان و والدین به باز اندیشیدن در فرایند پیچیده و حساس تعلیم و تربیت که درنهایت در کنشی به نام درایت تربیتی باید نمودار شود. از یک سو تلنگری است به نظام تربیت معلم تکنیک‌مدار که اولویت را به جای روابط انسانی، انتقال دانش قرار می‌دهد و از سوی دیگر تلاشی است در راستای مفهوم پردازی پدیدارشناسانه چنین رویکردنی. بخش آغازین فصل یک با جمله‌ای کوتاه شروع می‌شود: کودک چیست؟ کودک را دیدن، نگریستن به امکانیت^۱ است، موجودی که در حال شدن است. (فن منن، ۱۹۹۱، ص. ۱) به نظر فن منن ایجاد رابطه مبتنی بر صمیمیت باید در فعالیت تعلیم و تربیت نخستین اولویت تربیتی باشد. در روزگار ما والدین نیز کار تربیت را به نهاد مدرسه و مهد کودک سپرده‌اند به جای آنکه خود چونان عاملی اصلی در تعلیم و تربیت به عنوان یک فرایند پویا و مبتنی بر رابطه صمیمانه مشارکت فعالی داشته باشند. این رویداد را فن منن به سلطه یافتن فضای تکنیک در جامعه معاصر نسبت می‌دهد که برخی از بایدهای اساسی تربیتی را زیر لوا و سلطه این گرایش رویه‌زوال سوق داده است؛ و پیشنهاد وی این است که مریبیان حرفه‌ای باید تلاش کنند والدین را یاری کنند که مسئولیت‌های نخستین والدگری خود را محقق کند (ص. ۵).

همان گونه که در بند دوم مقاله گفته شد، این کتاب مربوط به دوره دوم از طرح‌های پژوهشی بلندمدت و مستمر فن منن است و درواقع محصول فعالیت‌های پژوهشی وی در این دوره است. در این دوره وی تلاش می‌کند سنت قاره‌ای تعلیم و تربیت را از خلال ترجمه محققان سرشناسی که از آن‌ها یاد شد، بازکشف کند. در مقدمه کتاب می‌نویسد که «این

کتاب را برای معلمان تازه کار^۱ می‌نویسم که دریابند چه چیزی را در همه مناسبات انسانی باید به متزله امری حیاتی در نظر گیرند و درباره فعالیت‌های حرفة‌ای روزمره خود فکورانه‌تر باشند ... نیز مخاطب این کتاب والدین هم هستند؛ آنان که مریبیان اصلی هستند» (ص. ۱۰). دعده‌گاه اصلی این است که معلمان با خواندن این کتاب بتوانند فکورانه‌تر راجع به تعلیم و تربیت بیندیشند و کودکان را به جدّ گیرند و ملاحظات تربیتی را همواره نخست از دریچه کودک بنگرن. برخی خوانندگان ممکن است این کتاب را آرمان‌گرایانه که لحنی اخلاقی دارد و خردمندی (ژرف‌اندیشی) و درایت تربیتی را امری غیرواقع‌بینانه در نظر آرند. از اینکه با عشق به کودکان می‌نگرم، بر خود خرد نمی‌گیرم؛ بلکه تلاش می‌کنم این عشق را به زمین آورم، بسنجم و به نحوی عمل‌گرایانه با آن مواجه شوم. این بخشی از مسئولیت ما در برابر کودکان است (ص. ۱۱).

از آنجاکه سرتاسر کتاب شرح و بسط دو مفهوم کلیدی Tact و Thoughtfulness در عالم تعلیم و تربیت است. به بررسی این دو مفهوم پرداخته می‌شود.

به لحاظ ریشه‌شناختی، Tact از Tactus به معنای تماس داشتن و اثر گذاشتن است و در مقابل intact به معنای لمس نشده و زخمی نشده است. اما Tactful به معنای کاملاً در تماس بودن و نیز قادر به تأثیر گذاشتن است. لغت contact نیز از contingere به معنای در تماس نزدیک است. پیشوند con نقشی تشدید‌کننده در لغتی که پس از آن آورده می‌شود، دارد و مجموعاً با هم به معنای ارتباط انسانی نزدیک و صمیمانه است. معلمی که در تماس است in touch بوده و ارتباطی نزدیک با شاگرد دارد؛ یعنی افعال او در این رابطه توأم با درایتی هوشمندانه است (فن من، ۱۹۹۱، ص. ۱۲۷) و اعمال او درایت‌مندانه، خردمندانه و فکورانه است. اما می‌توان میان tact و thoughtfulness تمایز گذاشت. این دو مفهوم یا به تعبیر دقیق‌تر، این دو عملکرد انسان، پیوند نزدیکی با هم دارند و هر یک مکمل هم هستند. درایت‌مندی

نیازمند خردمندی است و خردمندی بدون درایت تنها یک حالت درونی^۱ است. توجه به این موضوع جالب است که مفهوم درایت tact مفهومی است که به گونه‌ای نظاممند در متفکران تربیتی در دنیای انگلیسی‌زبان مورد توجه قرار نگرفته است. کسی که مفاهیم یادشده را وارد گفتمان تعلیم و تربیت کرد، مری آلمانی، یوهان فردریش هربارت^۲ است. در نخستین سخنرانی اش درباره تعلیم و تربیت در سال ۱۸۰۲ این عبارت تأثیرگذار را گفت که معیار ارزیابی معلم خوب از بد این است که آیا در چنین معلمی حس درایت ایجادشده است یا خیر؟ در این سخنرانی ویژگی‌هایی برای درایت ذکر می‌کند: (الف) درایت خود را بسطی است میان نظریه و عمل؛ (ب) درایت خود را در اعمال روزانه‌ای چون فرایند قضاؤت و تصمیم‌گیری پدیدار می‌کند؛ (ج) درایت شیوه‌ای از عمل را صورت می‌دهد که در درجه نخست مبنی بر حس یا حساسیت است که به گونه‌ای دورادر از عقاید و باورهای راسخ برگرفته از نظریه و عمل است؛ (د) درایت به یگانه بودن موقعیت‌ها آگاهی و حساسیت دارد؛ (ه) درایت قاعده‌گذار بی‌واسطه عمل است (ص ۱۲۸). فن منن تمایز دیدگاه خود را با هربارت این‌گونه توضیح می‌دهد که دیدگاه هربارت به درایت بیشتر چونان ابزاری توجه دارد که باید بر نظر و عمل غلبه کند، اما فن منن خود به درایت به منزله مفهومی توجه دارد که ما را یاری رساند که به امر مستله‌مند گسست نظر از عمل غلبه کنیم.

نکته مهم دیگر تاریخی- زبان شناختی که فن منن اشاره می‌کند این است که در آلمان مفهوم درایت کم و بیش در گفتمان تعلیم و تربیت در باب سرشت کنش‌های تربیتی حضور دارد؛ اما در جهان انگلیسی‌زبان بیشتر عقلانیت تکنیکی و عمل گرایانه نظریه‌ها و شایستگی تربیتی را هدایت می‌کند. مفهوم درایت هیچ‌گاه به گونه‌ای نظاممند مطالعه نشده است و ارجاعات به این مفهوم بسیار نادر و کم است (ص. ۱۲۹).

1. Internal state

2. Herbart

ملاحظات تاریخی در باب درایت

هربارت تنها کسی نیست که از مفهوم درایت به عنوان کیفیتی خاص از تعامل انسانی اشاره دارد. هانس گثورگ گادامر^۱ به هم عصر هربارت، هرمان هلمهولتز^۲ روان‌شناس ارجاع دارد که دو وجه درایت را توضیح دهد: نخست درایت به عنوان ساحتی از تعامل انسانی، دو درایت به عنوان پژوهندگی^۳ در علوم اجتماعی.

فلیسوف آلمانی، اشلایرماخر^۴ نیز درباره ابعاد اساسی کنش درایت‌مندانه سخن گفته است. وی از مفهوم لحن^۵ برای توصیف کیفیت تعامل انسانی که به ما اجازه می‌دهد که به گونه‌ای آگاهانه و فکورانه با دیگران مواجه شویم استفاده می‌کند. اما پیش‌تر از اندیشمندانی که فن‌منن ذکر می‌کند شاید بتوان به ارسطو به عنوان کسی که در فلسفه یونان باستان این مفهوم را در دیدگاه خود در باب اخلاق استفاده کرده است، یاد کرد. وی از مفهوم tact در ذیل کتاب عنوان آزادگی^۶ در کتاب چهارم از کتاب اخلاق نیکوماخوس این مفهوم استفاده می‌کند و مقصود او عملی است متناسب با موقعیتی که فرد در آن قرار گرفته است (ارسطو، ۲۰۰۹).

ملاحظاتی درباره کتاب

ویژگی‌هایی که کتاب دارد، متأثر از ویژگی‌هایی است که فن‌منن خود در نگارش کتاب به عنوان رویکردی پدیدارشناختی برگزیده است؛ به این معنا اگر بتوان این امر را محدودیت دانست، درواقع جزو ویژگی‌های اتخاذ هرگونه رویکردی برای فهم تعلیم و تربیت است. ویژگی رویکرد پدیدارشناختی توصیف نحوه قوام‌بافتن^۷ پدیده‌ها در آگاهی به‌نحو پیشاتأملی^۸ است. اولویت فن‌منن در توصیف در این کتاب بیشتر توصیف موقعیت و شرایطی است که

1. H.G. Gadamer

2. Helmholtz

3. Scholarship

4. D.E. Schleiermacher

5. Tone

6. Liberty

7. Constitution

8. Pre-reflective

تربیت در آن رخ می‌دهد. این ویژگی باعث می‌شود که در ظاهر رویکرد یادشده خاصیت انتقادی به معنای نقد قدرت را نداشته باشد یا ملاحظات مربوط به جنسیت دست کم در نحوه نگارش کتاب نادیده گرفته شود. این نقدها از این‌رو می‌تواند وارد باشد که به‌نحو تفصیلی وارد-تبیین موضوعات انتقادی - دست کم به معنای مثلاً اندیشمندان مکتب انتقادی نظر داشته‌اند- نشده است، اما در همین کتاب در فصل نخست در صفحه شش با ارجاع به هانا آرنت که آشکارا گرایش نقد پدیدارشناسانه با پیش‌زمینه هایدگری دارد، تلاش داشته است سویه انتقادی به تعلیم و تربیت مدرن را از زاویه هستی‌شناسی مدرنیته در نظر داشته باشد. در نوشته‌های اخیر نیز به عنوان مثال در مقاله‌ای که به همراه میخائيل فن من^۱ (پرسش) برای دانشنامه فلسفه و نظریه تربیتی (به ویراستاری مایکل پیترز^۲ در سال ۲۰۱۶) با عنوان پدیدارشناسی رابطه کودک و والد نگاشته است، به سوگیری جنسیتی نیز توجه داشته باشد؛ اما جنسیت برای او در نوشته‌هایش به مسئله‌ای محوری بدل نشده است. از این‌رو اگرچه کانون نوشته‌های وی نقد به معنای متعارف انتقادی که در نوشته‌های نو مارکسی‌ها دیده می‌شود نیست و نیز جنسیت هم درون‌مایه اصلی نوشته‌های وی نیست؛ اما به نظر می‌رسد همواره در پیش‌زمینه مضمون‌های اصلی که وی بدان‌ها پرداخته می‌شود حضوری نامرئی دارد.

1. Michael Van Manen

2. M.Peters

منابع

- Arendt, H. (1961). *Between Past and Future*, New York: Viking Press.
- Aristotle (2009). *The Nicomachean Ethics*, (David Ross, Trans. & Lesley Brown, revised with an introduction and notes), New York: Oxford University Press.
- Howard, P. (2016). *Phenomenology, Education, and More-than-Human World*, In M. A. Peters (Ed.), Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory (pp. 456-461), Singapore: Springer Science+ Business Media.
- Kant, I. (1803). *on Education*, In Annette Churton (trans.), *Kant on Education*. Boston: D. C. Heath & CO. Publishers.
- Merleau-Ponty, M. (1945/2012). *Phenomenology of Perception*, (Taylor Carman, Trans.), USA and Canada: Routledge.
- Van Manen, M. & Van Manen, M. (2016). *Phenomenology of Adult-Child Relation*, In M.A. Peters (Ed.), Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory (pp. 444-449), Singapore: Springer Science+Business Media.
- Van Manen, M. & Adams, C. (2014). *Phenomenological Pedagogy*, In D.C Philips, Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy (pp. 606-609). USA, Sage Publication.

